

SELANİK DÜŞTÜ

SULTAN HAMİDSİZ YILLAR VE BALKAN SAVAŞI

1909-1913

III

NECMETTİN
ALKAN

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN METODUNA DAİR

“Tarih” kavramı genel olarak üç anlamda kullanılıyor: *Geçmiş* olarak, *olayları tarihlendirme* olarak ve *geçmiş araştırma* ve *anlamlandırma* olarak tarih. Yani tarih; insanın mâzisini, insan faaliyetlerinin kaydedilmesini ve bütün bunların araştırılıp anlamlandırılarak gün yüzüne çıkarılmasını ifade ediyor. Üçünün de merkezinde insan ve insanın faaliyetleri yer alıyor. Tarihçi ise bu işi uğraşı alanı olarak seçen; bunlarla iştigal eden, genelde insanlığın özelde ise kendi milletinin geçmişte yapıp ettiklerini *araştıran*, bununla da yetinmeyip aynı zamanda bunları *yorumlamak* suretiyle *anlamlandırma* gayretinde olan kişidir.

Tarihçi mesleğini icra ederken, asıl itibarıyla iki temel amaca sahip olduğu söylenebilir: Geçmiş/geçmişini öğrenme merakı, akla gelen ilk amacı olarak zikredilebilir. Aslında hemen hemen her insanda böylesine bir merak vardır. Genel olarak “Ben kimim?”, “Nereden geliyorum?” ve “Nereye gidiyorum?” gibi sorular herkesin zihnini az veya çok meşgul eder. Bu sorulara dinî ve felsefî metinler cevap verse de tarih sonuçları itibarıyla bunların cevaplandırılmasına asıl önemli katkıyı sağlıyor. Zira

insanın mâzisi, geçmişte yapıp ettikleri bilinmeden bu sorulara tam olarak cevap verilemez. İşte tarihçi yaptığı iş münasebetiyle, elde ettiği tarihî veriler neticesinde bu sualleri kendi alanı çerçevesinde yanıtlatabiliyor. Yani insanın kim olduğu, nereden geldiği, nereye gittiği; kısacası bu yolculuğu sürecinde kim olduğu, nereden geldiği ve ne yapıp ettiği alan olarak tarihin ve tarihçinin meşguliyetine giriyor. Nitekim tarihin ve tarihçinin katkıları olmadan bunlar tam olarak cevaplandırılmaz.

İkinci amaç ise geçmişte neler olup bittiğini öğrenmek suretiyle hâlihazır anlamaya çalışır. Burada söz konusu olan aslında sadece anlamak değil. Anlamanın ötesinde geçmişten ders almak da bir şekilde işin içine giriyor. Böylece tarihçi yaptığı çalışmalarla geçmişte nelerin olup bittiğini kendi çağdaşlarına takdim etmek suretiyle, mevcudu daha iyi anlama ve devamında ise geçmişten ders almalarına imkân sağlıyor. Geçmişten ders almak, “Nereye gidiyorum?” sorusuna verilen cevaba katkıda bulunuyor. Burada tarihçi, elbette bir kâhin ve medyum veya daha modern bir kavramla bir toplum mühendisi rolü üstlenmiyor. Böylesi bir iddia zaten sosyal bilimlerin mantığı ve ruhuyla da çelişir. Tarihçi, geçmişteki misallerden hareketle, yalnızca bugün ve yarın için bir yorum ve tahminde bulunabilir. Adı üzerinde tahmin iradi ve şahsidir. Bir kesinlik iddiasına da sahip değildir. İstikbal, pek çok ihtimal ve nedenler dâhilinde vuku bulan/bulacak bir süreçtir. Tarihçi, bu gerçeğin farkında olduğu için de her zaman ihtiyatlı konuşmayı tercih etmelidir. Özellikle de Kuantum Fiziği’nden sonra doğadaki/görünen/gözlemlenebilen âlemdaki mutlaklığın sorgulandığı bir dönemde tarihsel mutlaklıktan söz edilebilir mi?

Aslında çok daha farklı bir problemle de karşı karşıya bulunulduğunun göz ardı edilmemesi gerek. Tarihçi, mesleğini icra ederken böylesine faydacı; geçmişte icra edilen “hataları” ortaya

koyarak yaşayanların aynı hataları işlemelerini engelleme düşünce ve gayretine sahip olma diye bir görevi var mıdır? Buna bağlı olarak üç soruyu daha tevdi etmek pekâlâ mümkün:

Birincisi, tarihçinin gündeme getireceği geçmişteki sözde “hatalar”, “kime” göre “nasıl” hatadır? Şayet bunlar hata ise ve eğer bu hatalardan da ders alınıyorsa tarihî süreç bundan etkilenmiyor mu?, ikinci soruyu teşkil ediyor. Ve sonuncusu ise, geçmişteki sözde hatalardan alınan her ibret ve dersin tarihî süreci başka bir yöne doğru yönlendirmesi söz konusu olabilir mi?

Kadim tarihten beri takip edilebildiği kadarıyla tarihî süreçte cereyan eden ve genel itibarıyla hata olarak kabul edilen pek çok eylem ve davranış süregeliyor. Bunların yok olmasından ve azalmasından ziyade, daha da arttığı söylenebilir. Savaş, çatışma, isyan, katliam ve zulüm gibi olaylar her yerde ve her zaman diliminde vuku buluyor. Modern zamanlarda yaşanan bu tür olaylar, kadim dünyadaki örneklerini aratmayacak yoğunluk ve boyutta cereyan ediyor. Sadece bu paralelliklerden dahi hareket edilerek hiç kimsenin geçmişten ders almadığı rahatlıkla iddia edilebilir.

Kaldı ki geçmiş veya günümüzdeki hiçbir faaliyet hata diye yapılmıyor. Başka bir ifadeyle, geçmişte cereyan eden ve tarihin araştırma alanına giren faaliyetler, çoğu zaman sahibi tarafından hata olarak görülüyor. Aksine bunlar doğru bilindiği veya en azından o günkü şartlar hasebiyle elzem görüldüğü için yapılıyor. Bunların hata olduğu çok daha sonrasında, yılların ve hatta yüzyılların ardından kabul edilir ve yorumlanır veya en azından ilgili karar ve fiilin neden olduğu “olumsuz” sonuçlara -bu olumsuzluklar da aynı şekilde indidir- ya şahit olunarak ya da öğrenilerek bunların “hata” olduğu iddiası gündeme getiriliyor. Yani sonuçtan, başka bir ifadeyle bugünden düne, geriye gidilerek böylesi bir yorumda bulunuluyor. Günümüzde hata diye gördü-

ğümüz bir icraat, fâilleri tarafından yapılması gereken doğru ve elzem karar olarak görüldüğü için yapılır. Çünkü her hangi bir mesele hakkında karar veren kişi sürecin henüz yaşamadığı için nasıl sonuçlanacağını da çoğu zaman bilmiyor.

Bütün bunlar, Jön Türk İhtilâli ile başlayan, Balkan Savaşı'nın dâhil olduğu ve savaşın bir felaketle neticelandığı süreçle alakalıdır. İhtilalle başlayan yeni dönemde ya icra makamında olan ve devleti doğrudan yönetenler veya geri planda kalarak dolaylı yollarla idarecileri yönlendirenler, ilgili karar ve icraatlarıyla bu sürecin şekillenmesine etkiye bulunurlar. Tabii ki Balkan Harbi'nin patlak vermesindeki nedenler sadece ve sadece Jön Türk İhtilali sonrasında içeride alınan bazı kararlar ve akabindeki gelişmelerle sınırlı değil. Savaşın çıkmasında etkili olan iç ve dış kaynaklı birçok neden bulunuyor. Bütün bu nedenleri “yatay boyut” ve “dikey boyut”ta ortaya çıkanlar şeklinde tespit etmek gerekirse; ihtilal öncesindekileri “yatay”, sonrasındaikleri ise “dikey” olarak ele almak mümkün. İşte savaşın patlak vermesinde ve devamında bunun bir hezimete ve faciaya dönüşmesine doğrudan etkiye bulunan Osmanlı iç dinamikleriyle alakalı nedenler, ihtilalle başlayan yeni dönemin aktörlerinin karar ve icraatları neticesinde ortaya çıktığı söylenebilir.

O günkü yapı içinde bu icraatları yapanlar veya gelişmelere yol açanlar, böylesi bir felakete neden olabileceklerini hiçbir zaman akıllarından geçirmemişlerdir. Devlet ve toplumun selameti için en uygun gördükleri ve bildikleri şekilde hareket ettiklerine inanıyorlardı. Bunları yaparken de belli bir tarih bilgisine sahiptiler. Ayrıca yeni dönemin birinci derecedeki aktörlerinin önemli bir kısmı ya Balkan kökenli ya da o bölgede mülkî veya askerî görev yapmış şahıslardı. Coğrafyadaki yapıdan fazlasıyla haberdardılar. Bütün bunlara rağmen günün sonunda Balkan hezimetine engel

olamadıkları gibi; hâdisenin yaşanmasına sebebiyet verdikleri pekâlâ iddia edilebilir.

Sonuçları itibarıyla tarihten ders alınması teoride güzel bir iddia olarak hep vardır ve var olmaya da devam edecektir. Tarihin faydacı yönü yine de akılda tutulmalı ve gündeme getirilmelidir. En azından, mâzinin hikâyesini bilmek “insana insan olduğunu” hatırlatır; bu duyguyu canlı tutar. Zira takip eden sayfalarda geçen mezâlimle ilgili bilgileri okurken, “insanın insan olduğunu”n unutulmasının nelere mâl olabileceği bariz bir şekilde görülebilir.

KONUNUN TAKDİMİ VE CEVABI ARANAN SORULAR

Balkan Savaşı, Avrupa ve Osmanlı tarihinin önemli gelişmeleri arasında yer alıyor. Gerek askerî mahiyeti ve gerekse sonuçları itibarıyla Balkan Harbi neticesinde Osmanlı Devleti âdetâ dibe vurur. Osmanlı, henüz daha devlet olmayı tamamlayamamış Balkan devletçikleri karşısında çok kısa bir süre içinde tam bir askerî hezimete uğrar. Facianın neticesi olarak Balkan topraklarının hemen hemen tamamı kaybedilir; on binlerce masum erkek, kadın, çocuk ve ihtiyar öldürülür ve göçe zorlanır. Savaşın etkileri, başta Balkanlar olmak üzere Türkiye’yi de siyasi, nüfus ve kültürel yapı olarak yeniden şekillendirir. Özellikle de bölgedeki Müslüman halklar için de bir travma olarak bilinç altında varlığını sürdürüyor. Ayrıca savaş, sonuçları itibarıyla da 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı sürecini hızlandırır. Dolayısıyla bugünkü modern dünyanın siyasî ve askerî olarak şekillenmesinde de bir duraktır. Özetle Balkan Harbi herkes için ve her açıdan tam anlamıyla bir milattır.

Böylesine bir öneme sahip olan Balkan Savaşı’nın nedenlerini genel Osmanlı Tarihi’nde; hatta daha gerilerde Ortaçağ Avrupa Tarihi’nde ve Balkan coğrafyasının kendine has şartlarında

aramak mümkün. Aşağıdaki sayfalarda da izah edildiği gibi, Balkan Harbi, Şark Meselesi bağlamında ele alındığında çok daha uzun ve karmaşık bir sürecin neticesinde patlak verdiği iddia edilebilir. Fakat doğrudan nedenleri ise kısmen daha yakın bir dönemde, 1908 İhtilali'yle başlayan süreçte oluşmaya başlar. Devletin çözülme sürecini durdurabilmek ve muhtemel kötü bir sona engel olabilmek için ortaya çıkan Jön Türklerin, bu yoldaki tek reçeteleri mutlakî yönetimin yerine meşrutî yönetimin yeniden tesis edilmesiydi. Bu sayede Anadolu'daki Ermeni bağımsızlık hareketleri ve Balkanlar'daki ayrılıkçı Bulgar, Sırp ve Rum hareketleri meşrutî yönetim altında bu davalarından vaz geçerek devletin şemsiyesi altında yaşamaya devam edecekler, diye düşünülür. Nitekim meşrutî yönetime tekrar geçilmesiyle devletin kurtulacağına inanan Jön Türkler, Sultan II. Abdülhamid'e [d.1842-ö.1918; h.1876-1909] karşı mücadele başlatırlar. 1908 yılında gerçekleştirdikleri ihtilal neticesinde mutlakî abdülhamidi yönetime karşı ilk zaferlerini kazanırlar. Fakat bununla da yetinmezler. Çünkü zafer özgüvendir ve sınır tanımaz.

Sultan II. Abdülhamid'in kolayca mağlup edildiğini gören Jön Türkler, aslında var oluşlarını borçlu oldukları bu kadîm düşmanlarından nihaî olarak kurtulma amaçlarını hiçbir zaman unutmazlar. Sadece uygun şartların oluşması için belli bir süre daha beklemeleri gerekiyordu. Fırsat, 13 Nisan 1909'da patlak veren 31 Mart Vakası'yla gelir. Gerçekten kimler tarafından, niçin ve nasıl çıkartıldığı hâlen tartışmalı olan 31 Mart'ın neden olduğu fiilî durumdan istifade ederek II. Abdülhamid'i tahttan indirirler. Bu şekilde Jön Türkler/İttihatçılar, uzun bir mücadele neticesinde siyasî varlıklarını sağlamlaştırırlar ve hem de kadîm düşmanları Sultan Hamid'i tahttan indirerek merkezleri Selanike sürgün ederler. Böylece müstebit bir hükümdardan ve

yönetimden devleti kurtardıklarını ve bundan sonra her şeyin daha güzel olacağını zannediyorlardı. Fakat hiç de öyle olmaz. Geline noktanın, aslında Balkanlar ve Selanik için sonun başlangıcı olduğu geç ama çok geç fark edilir. Günün şafağında Balkan Savaşı, bu güzel rüyanın sonunu getiren kâbus olur.

1908 İhtilali sonrasında böylesine bir hezimet ve felaketin yaşanmasının yakın nedenleri dikey boyutta İttihatçıların ihtilal sonrasında paradoksal bir şekilde Sultan II. Abdülhamid'i taklit edencesine yönetimi hükümetlere bırakma yerine kendi uhde-lerine almaya çalışmalarının sonucudur. İttihatçılar, öncelikle abdülhamidî yönetimi adım adım tasfiye etme gayretine girerler; hükümetlere, siyasete ve askeriyeğe doğrudan müdahale etmeye başlarlar. Siyasette istediklerini elde edebilmek için subayları, dolayısıyla askeriyeği araç olarak kullanmaktan çekinmezler. Bu durum iç siyasette aşırı siyasallaşmaya, ordunun siyasete karşımasına ve askerin arasında da hizipleşmelere yol açar. Hizipleşmenin sonraki aşaması ise iç kavgalar olur. Gruplar ve taraflar arasındaki siyasî rekabet ve kavga hem günlük hayatta hem siyasette hem de ordu içinde kıyasıya süre gelir.

Payitaht İstanbul'da bunlar yaşanırken Balkanlar'dan hiç de iç açıcı haberler gelmiyordu. Meşrutî yönetime yeniden geçilmesi ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, İttihatçıların zannettikleri gibi Balkanlar'daki ayrılıkçı hareket ve çatışmaları bitirmez; aksine bunları daha da artırır. Zaten öteden beri kırılğan ve hassas olan bölge, bu gelişmelerin ardından daha da problemli bir hâle gelir. Nitekim Meşrutiyet'in neden olduğu olumlu hava fazla sürmez; herkes kendi gizli gündemini, siyasi projesini ve hedefini gerçekleştirme gayretine girer. Genel ahvali vahim kılan son gelişme ise, bütün bunlardan cesaret alan Balkan devletçiklerinin Osmanlı topraklarını paylaşma isteklerini artık

telafluz etmeleri ve bunun için ittifak arayışlarına girişmeleridir. Nitekim aradan fazla bir zaman geçmeden ittifaklarını sağlayarak saldırıya geçerler. Bütün bu gelişmeler yaşanırken, yeni dönemin yöneticileri yaklaşan felaketi fark edemezler ve dolayısıyla da karşı tedbirleri alamazlar.

Balkanlar'da kopan fırtınanın ardından, devleti kurtaracak sihirli yönetim olarak görülen Meşrutiyet'e geçilmesinden takriben dört yıl, amansız düşman Sultan II. Abdülhamid'den kurtulduktan aşağı yukarı üç yıl sonra her şey altüst olur. Neticesinde Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'nda ağır bir mağlubiyet alır. Büyük toprak ve insan kaybı dışında, aynı zamanda 624 yıllık imparatorluğun bütün itibarı âdetâ yerle bir olur. Bundan dolayı Balkan Savaşı için Osmanlı'nın "küçük kıyameti" tabiri kullanılsa yanlış olmaz. "Büyük kıyameti" de Birinci Dünya Savaşı olacaktır.

Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti'nin nihaî olarak yıkılması sürecinde Balkan ve Avrupa topraklarının tasfiye edilmesinde, hatta dönemin yerli ve yabancı kaynaklarının ifadesiyle de "Şark Meselesi"nin çözülmesinde önemli bir fonksiyon görür. Takip eden bölümlerde de görüleceği üzere bu gerçeği dönemin Avrupalı diplomatik çevreleriyle birlikte Balkan devletleri de dile getirirler. Daha sonra patlak veren Birinci Dünya Savaşı ise Mezopotamya ve Arabistan topraklarının kaybedilmesine neden olur. Bu şekilde altı yıl zarfında cereyan eden iki savaş da Osmanlı'nın yıkılmasında ve elindeki son toprakları kaybetmesinde birbirini tamamlar bir fonksiyon görür. Elde kalan çekirdek coğrafya Anadolu üzerinde de ancak Milli Mücadele'nin arından bugünkü Cumhuriyet Türkiye'si kurulur.

Çerçevesini çizdiğimiz elinizdeki bu çalışma, ağırlıklı olarak üç önemli soruya aranılan cevaplarla oluşan içerikle istifadenize sunuluyor:

Balkan Savaşı'nda gerçekte ne oldu? sorusuyla daha ziyade doğrudan savaşın akışıyla alakalı gelişmeler ele alınıyor. Savaşın seyrine ve savaşta nelerin yaşandığına, cephe ve cephe gerisindeki gelişmelere, özellikle de sivil halkın gördüğü baskı ve zulümlere temas ediliyor. İkinci soru *bu savaş niçin/nasıl kaybedildiği*dir. Burada savaşın kaybedilmesinin nedenleri üzerinde duruluyor. Askerî, siyasî ve sosyal-psikolojik açılardan ilgili gelişmeler tespit ediliyor. *Balkan Harbi neden böyle sonuçlandı* şeklindeki üçüncü soru çerçevesinde, savaşın bir hezimet, faciaya ve de travmaya dönüşmesinin ardında yatan siyasi, kültürel, toplumsal, dinî ve sosyal-psikolojik gibi temel nedenlerin detaylarına iniliyor. Bu soru kapsamında değinilen hususlar, aslında Balkan Savaşı'nın çok öncesinde uzun süre zarfında yatay boyutta cereyan eden olaylardır. Balkanlar, Osmanlı tarihi ve Avrupa ile alakalı olan bu hususlar konu bütünlüğünün anlaşılmasında önemlidir. Bundan dolayı çalışmanın ilk ana başlığı bu konuya ayrılıyor.

Ayrıca, Balkan Savaşı' Avrupa kamuoyunda nasıl algılandığı ve Avrupalı Büyük Devletlerin bu süreçte nasıl bir siyaset takip ettikleri de irdeleniyor. Söz konusu bu yaklaşımların tespit edilmesi, savaşın ve akabinde yaşanan hezimetin anlaşılmasında önemli bir boşluğu dolduracaktır. Zira aşağıdaki bölümlerde de temas edildiği üzere Balkan Meselesi'nin ve Balkan Harbi'nin şekillenmesinde Avrupalı Büyük Devletlerin takip ettikleri siyaset ve diplomasinin doğrudan etkisi söz konusudur.

KONU HAKKINDAKİ ÇALIŞMALAR

Balkan Savaşı hakkındaki çalışmamızın hazırlanmasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ve Alman Askerî Arşivi'nden istifade edildi. Ayrıca farklı tarihlerde yayınlanan Alman, Rus, İngiliz, Fransız ve Avusturya başta olmak üzere diğer Avrupa

devletlerinin dışişleri bakanlıklarının vesikaları da kullanıldı. Birinci el kaynaklar arasında özellikle de Avrupalı Büyük Devletlerin konuyla alakalı vesikaları, Balkan Harbi süreci, ittifakların oluşması ve devamında takip edilen siyasetlerle savaşın seyri hakkında önemli bilgi ve diplomatik yorumları ihtiva ediyor. Konu hakkında kaleme alınan çalışmalardan farklı olarak, ilk defa bu çalışmada Düvel-i Muazzama'nın hemen hemen tamamına yakını yayınlanan dış işleri belgelerine yer verildi.

Döneme şahitlik eden birçok devlet adamı, subay ve gazetecinin hatıratından istifade edildi. Özellikle de Osmanlı ve Alman sivil-askerî zevatın hatıraları konu hakkında zengin bilgi ve yorumları gündeme getiriyor. Savaş sırasında Osmanlı Ordusu'nda görevli komutan ve subayların kaleme aldıkları hatıralar, savaşın neden kaybedildiği noktasındaki ilgili sorulara cevap vermede önemli bilgi veya iddialar ile yorumlara sahipler. Bunlardan bazıları Abdullah Paşa, Zeki Paşa, Pertev Paşa, Mahmud Muhtar Paşa, Ali İhsan Sâbis Paşa, Hasan Tahsin Paşa ve Selanikli Bahri gibi birçok önemli komutan ile subaylardır. Ayrıca Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Alman subayların hatıralarından da istifade edildi. Savaş günleri hakkında hatıralarını kaleme alan Loti, Troçki, Feldmann ve Lauzan gibi bazı yabancı gazeteciler ile Ahmed Hilmi, Cemaleddin Efendi ve Mehmed Selahaddin gibi sivil şahsiyetlerin hatıratı aynı şekilde önemlidir.

Genelkurmay'ın yayınladığı *1912-1913 Balkan Harbi*, Aram Andonyan, Richard Hall, Y. Hikmet Bayur, Ziya Nur Aksun, İsmail Hami Danişmend, Mithat Sertoğlu ve E. Ziya Karal'ın kaleme aldıkları Balkan Savaşı hakkındaki kitapları ile Osmanlı Tarihi kitaplarının ilgili bölümleri savaşın genel seyri hakkında önemli bilgileri ihtiva ediyor. Ayrıca konu hakkında yapılan bazı yüksek lisans ve doktora tezlerinden istifade edildi. Balkan

Harbi'nin 100. yılı münasebetiyle özel sayı çıkaran aktüel dergiler başta olmak üzere, bazı akademik dergilerde savaş hakkında yayınlanan makalelere de başvuruldu.

Bütün bunların dışında dönemin Osmanlı, Alman ve Avusturya gazeteleri de müracaat edilen kaynaklar arasında yer alıyor.

Bu şekilde başta Türkçe, Osmanlıca, İngilizce ve Almanca olmak üzere birçok akademik ve aktüel yayınlardan istifade etmek suretiyle kaleme aldığımız bu eser, tipik bir savaş tarihi kitabı değildir. Konu hakkındaki diğer çalışmalardan temel farkı, savaşın kaybedilmesinin nedenlerinin iç ve dış dinamikler başta olmak üzere geniş bir bakış açısıyla ele alınmasıdır. Özellikle askeriyenin dışında iç ve dış siyaset bağlamı, bu çalışmayla gündeme getiriliyor.